

שמירת שמיטה והשפעתה על המשק הישראלי

הקרמה

"ברכת התורה שבזכות שמירת השביעית יצווה ה' את ברכתו, לא באה למנוע השתדלות; ולא אמרה תורה לסמוך על הברכה להמנע מהשתדלות המחוייבת בדרבי הטבעי"¹.

דברים אלו שכתב ה"חזון איש" משמשים כמוטו לעבודה זו. אדם הרוצה לשמור שמיטה כהלכתה, מבלי להזדקק להיתר מכירה וכיו"ב, אינו חייב לשבת בחיבוק ידיים ולסמוך על ברכת התורה². עליו לשמור על כל דיני שמיטה כהלכתם אך יחד עם זאת לפעול ככל יכולתו כדי שההפסד הכספי הנובע משמירת השמיטה יהא מיזערי.

מאמר זה מנסה להאיר את שאלת שמירת השמיטה מנקודת מבטו של המשק כולו. הדיון הכלכלי בשמירת השמיטה נסב בדרך כלל בבעיותיו של הפרט: כיצד יתקיים החקלאי אם לא יהנה מיגיע כפיו. כיצד תנהג עקרת הבית וכו'. מטרת מאמר זה לברר מה תהא משמעות שמירת השמיטה למשק כולו: האם יוכל המשק להתחזק מעמד, למרות שהוא שומר שמיטה? האם יתכן קיום משק חקלאי מודרני למרות שהוא שובת בחלקו במשך שנה שלימה? אם אומנם נמצא פתרון לשאלת שמירת השמיטה במדינה כולה נוכל אף לדון מחדש בבעיותיו של החקלאי הפרטי שהרי בכח המדינה לארגן את שמירת השמיטה ולחלק את ההפסדים בין כל תושבי המדינה באופן שווה. במקום שפועלי התעשייה והפקידים ירויחו כרגיל ואחיהם החקלאים יפסידו חלק מהכנסתם נוכל לדון באפשרות להוריד את רמת החיים בכללותה ובלבד שתהא לחקלאים אפשרות קיום*.

בטרם קוראים מאמר זה יש לזכור כמה כללים:

א. אין לדון על שמירת השמיטה מבחינה כלכלית בטרם נידונו פרטי ההלכה לכל צדדיהם. ברור, איפוא, שיש להקדים את תאור עיקרי ההלכות המנחות אותנו בשיקולים הכלכליים. מאמר זה לא בא לפסוק הלכות בדיני שמיטה. לצורך ניתוח הבעיה הכלכלית הונחו הנחות הלכתיות המבוארות לקמן על פי מראי מקומות. וכל החולק על הלכות אלו

1 חזון איש, שביעית יח, ד'.

2 בימינו, כשרוב הדעות שביעית רק מדרבנן יש לדון אם הבטחת התורה במקומה. ראה סמ"ע על חו"מ סי' סז, ס"ק ב.

* אין להסיק ממאמר זה מסקנות ביחס ל"היתר המכירה". שאלת השמיטה מוכרעת לא רק מן המבט המשקי הכללי או מן האחוז הסטטיסטי של הסקטור החקלאי בכלכלת המדינה. לא פחות חשובה למשל שאלת קיומו של הפרט או שאלת ריקון הענף החקלאי משומרי תורה. — המערכת.

יצטרך לבדוק את המסקנות הכלכליות המתבקשות מפסיקה שונה. כך למשל מתבסס המאמר על ההנחה שיש אפשרות ליצא פירות וירקות לחו"ל⁸. הפוסקים שאסור לייצא יצטרכו לבדוק את ההשלכות המרובות שיש לביטול יצוא פירות וירקות במשך שנה שלימה.

ב. הנתונים הכלכליים מתייחסים לשנת 1964. ברור שאין להשוות את מצב החקלאות היום למצב אז ובוודאי שלשחרור אדמות ישראל במלחמת ששת הימים השלכות חשובות בנושא זה. עם זאת נראה לנו כי אין טעם לעדכן את המספרים. בינתיים אין לכך כל נפקא מינה וכשיגיע היום שנוכח שהמדינה כולה תשמור שמיטה כהלכה נבדוק מחדש את הבעיה לכל הקיפה. כמו כן התפתחות המשק הישראלי הוא בכיוון התעשייה והשרותים ומשקל החקלאות כסקטור בהכנסה הלאומית פוחת והולך.

חשיבות הנושא הוא בשני תחומים: 1. יש כאן "מודל" כיצד יש לדון בשאלה מעין זו; 2. אפשר לקבל תמונה פחות או יותר ברורה מה משמעות שמירת השמיטה מבחינת כלל המשק.

ג. מגרעת יש למאמר זה בכך שאנו לוקחים שנה פלוגית ודגים בשאלה מה היתה משמעותה הכלכלית של השמיטה לו היו מחליטים בפתע פתאום לשמור שמיטה באיתה שנה. למעשה יש להניח כי אם יחליטו מראש על שמירת השמיטה יתגבשו במשך הזמן שיטות עבודה ותכנון משקי שיקלו על שמירת השמיטה ויקטינו את הפסדים. במדה ויכולנו לחזות כיום דברים שיעשו במשך הזמן — הכנסנו אותם לחישובינו, כמו: זריעה מוקדמת של גדולי שדה וירקות, גדולי צמחים דו שנתיים במקום המצויים היום שהם חד שנתיים וכי. שמירה כללית של השמיטה תצמיח בלי ספק חדשות, כמו כל הכרה וכבר שמענו על נסיונות למצוא אפשרות לזריעה על קש ועוד כיו"ב. יש איפוא להניח כי במציאות יהיו הפסדים קטנים מאשר התוצאות שנתקבלו להלן.

ד. ראוי לציין כי בעוד שנת השמיטה נוהגת עפ"י הלוח העברי הרי הנתונים הכלכליים המתפרסמים אודות החקלאות בארץ ניתנים לפי הלוח הכללי. מבחינה כלכלית נדון בשנת 1964. וכפי שכבר בארנו לעיל נראה לנו שאין מקום לפי שעה להשקיע את המאמץ העצום הכרוך בעידכון הסטטיסטיקות לפי הלוח העברי ודי לנו בכך שהסקירה עומדת על משמעות שביתת חלק מענפי החקלאות במשך שנים עשר חודש. למעשה מבחינת מדידת ההכנסה הלאומית יתחלקו הפסדי ההכנסה לשנתיים.

למאמר זה שני פרקים:

פרק א: ההלכה — תמצית הלכות שביעית הנוגעים לעבודה.

פרק ב: המשק. ובו שלשה פרקי משנה.

1. החקלאות

2. התעשייה ויתר ענפי המשק

3. סקירה על התעסוקה ומאזן התשלומים

פרק א — ההלכה *

בפרק זה נביא תמצית מהלכות שביעית ורק הלכות הנוגעות לנו. כי בשמיטה שבתורה כלולות גם שמיטת קרקעות וגם שמיטת כספים. אך מאחר ולגבי שמיטת כספים גוהגים לכתוב פרוזבול. ולכן מבחינה כלכלית אין משמעות לשמיטת הכספים נדון להלן רק בשמיטת הקרקעות.

שמיטת הקרקעות כוללת שלושה צוויים כלליים: ¹

א. שביטת הארץ, שתנוח מעבודת שדה וצמיחותיה כנאמר: "ושבתה הארץ שבת לה".

ב. מצוה להשמיט הפירות, לגטוש ולהפקיר כל תנובת שדהו הדלה בשנה זו כנאמר "והשביעית תשמטנה ונטשתה".

ג. מצוה לנהוג קדושה בפירות שביעית באכילתם, ואיסור סחורה והפסד וכו' כדרשת חז"ל מקרא: "והיה שבת הארץ לכם לאכלה". בכלל זה מצות הבעור בזמנו וכו'.

נדון איפוא בעיקרי ההלכות הנוגעות לכל צווי וצווי ונעמוד על משמעותו הכלכלית. כפי שכבר בארנו בהקדמה הרי הדיון הכלכלי להלן יתבסס רק על אותן הלכות שיש להן השפעה כלכלית על כלל המשק ולא על הלכות התלויות בשומרי שמיטה באופן פרטי.

א. שביטת הארץ — והפקרת הפירות.

1. זריעה — אסור לזרוע ולשתול בשביעית כל מיני דגן, זרעים, עצים, שיחים, ירקות, דשאים, שושנים וכל מיני זרע סרק, כל מיני עציצים ואפילו בכלי מתכת וזכוכית שאינם נקובים ²... ואסור לזרוע באמצעות נכרי ².
איסור זה אינו כולל זריעה בצורת ההידרופוניקה המותר בתנאים מסוימים ³.

2. זמירה — אף שאיסור זמירה מן התורה הרי לצורך העבודה התעלמנו מהגזקים העשויים להגרם על ידי מניעת הזמירה. ראוי לציין כי לא כל זמירה אסורה והרב קוק זצ"ל כתב שזמירה הנהוגה היום אינה אסורה מהתורה ⁴.

* ראוי שוב להזכיר כאן מש"נ בהקדמה כי לא באנו כאן לפסוק הלכה למעשה אלא רק לחת את היסוד ההלכתי עליו נשען המאמר להלן. פסיקת הלכה באופן שונה תחייב דיון מחודש במשמעות הכלכלית של השמיטה.

1 עפ"י הלכות שביעית להרב ת. טיקוצינסקי, ירושלים תשי"ח, חלק ראשון פ"ב.

2 כרם ציון השלם, (ירושלים תשכ"ה) הלכות פסוקות ב, א.

*2 אף שגדולי האחרונים נחלקו בשאלה זו הרי הם דנו כשהנכרי זרוע על דעת עצמו כגון שהשדה אצלו בשכירות או שקנה את השדה אך לכו"ע אסור לישראל להורות לפועל בכרי לזרוע את שדהו וראה קונטרס אחרון לשבת הארץ על פ"א ה"א אות ב.

3 כרם ציון שם אות ה'.

4 משפט כהן ס' סו.

3. עבודות האילן — מלאכות האסורות רק מדרבנן תהיינה מותרות במקרה שיגרם הפסד לעץ או לפרי אם לא יעשו אותם.⁵ איסורים אלו אינם גורמים לחקלאי כל הפסד, ולצורך העבודה נתעלם ממניעת הרווח שלו.
4. עבודות האדמה — מלאכות האסורות רק מדרבנן תהיינה מותרות בכל מקרה שעלול להגרם הפסד לאילן או לפרי. עם זאת אסור להכשיר את האדמה לקראת הוריעה בשנה השמינית.⁶
5. קצירה וביצירה — מצד עיקר הדין מותר לכל הרוצה לקטוף או לקצור מעט מעט.⁷ עם זאת, כבר בימים קדמונים היו שלוחי בית דין קוצרים את השדות ומותר להם לקצור כבכל השנים.⁸ אם יתארגנו החקלאים בצורה מתאימה (ראה להלן) ייעשה למעשה הקציר והביציר כבכל שנה.
6. ספיחים — גזירת חכמים לא לקצור ולא לאכול תבואה שגדלה מאליה או שגורעה בסוף השנה הששית.⁹ אמנם החזו"א פסק שאם זורעים בשנה השישית בשינוי מחזור הזרעים, מותר להגות מהתבואה כבכל שנה.¹⁰ החקלאי יצטרך איפוא לתכנן באופן מיוחד את הוריעה בשנה הששית. ואנו מניחים כי ננהג לפי החזו"א בזה.

ב. קדושת הפירות

1. פירות שמיטה — אסור להשתמש ככל אוות נפשו וצריך להשתמש בפרי בצורה המקובלת בה רגילים להשתמש באותו פרי כל שנה. פירות העומדים למאכל אדם לא יתנו למאכל בהמה. פירות שרגילים לאכלם חיים — אסור לבשל, ועוד.¹¹ לצורך העבודה להלן אנו מניחים כי דרך העיבוד המקובלת היום ע"י בתי חרושת למזון וכו', מותרת גם בשמיטה. משמעות ההלכה לכל אחד בביתו — אינה במסגרת עבודה זו, כפי שכבר בארנו.
2. איסור מסחר בפירות שביעית — פירות שביעית הם הפקר לכל ואין לעשות בהם סחורה.¹² עם זאת מותר לאוצר בית דין לחלק פירות שביעית ולגבות את ההוצאות הכרוכות בניהול "אוצר בית דין".¹³ באופן מעשי אפשר, איפוא, לארגן את השיווק באמצעות אוצר בית דין באופן שהמסחר לא יפגע. (ראה להלן על אוצר בית דין).
- 5 ראה הלכות שביעית להרב טיקוצינסקי, חלק ראשון פ"ד, וכן הערה 3 והערה 5 שם. וע"ע בהלכות פסוקות בכרם ציון השלם פרק ח, הערה ב.
- 6 ראה כרם ציון השלם הלכות פסוקות ה, ה; ז, א ועוד.
- 7 פירוט הלכות אלו ראה כרם ציון השלם הלכות פסוקות פרק ד.
- 8 הלכות שביעית להרב טיקוצינסקי חלק ראשון, פרק ג, אות ג.
- 9 איסור ספיחים ראה כרם ציון השלם, הלכות פסוקות פרק ט.
- 10 חזו"א כב, ב.
- 11 ראה כרם ציון השלם הלכות פסוקות פרק יא.
- 12 ראה שם פרק יב.
- 13 ראה קיצור-דיני שמיטת קרקעות להרב ניווירט [ירושלם (תשכ"ה)] סימן מב.

3. קדישת דמים — כשמוכרים פירות שביעית הרי התמורה מתקדשת היא בקדושת שביעית¹⁴. משום סיבה זו יש איסור לקנות פירות שביעית אצל עם הארץ שכן יש לחשוש שלא ידע לשמור כהלכה על קדושת הדמים¹⁵. אמנם אם השיווק נעשה באמצעות אוצר בית דין והתשלום אינו בעבור הפירות אלא בעבור הוצאות בית הדין — אין קדושה לדמים¹⁶.

4. איסור הוצאת פירות שביעית לחו"ל¹⁷ — להלכה זו משמעות מרובה לגבי יצוא פירות וירקות לחול — לצורך המאמר אנו מניחים כי יש היתר להוציא פירות שביעית לחו"ל, בצורות מסוימות והסדרים הכרחיים¹⁸.

5. ביעור הפירות — כשמגיע זמן הביעור צריכים להוציא פירות שביעית שבבית לרשות הרבים ולהפקירם¹⁹. לאחר ההפקר יכול לחזור ולזכות בפירות. יש דעות שפירות שהיו ברשות בית דין אינם חייבים בביעור²⁰. וכן אנו מניחים להלן.

אוצר בית דין

להשלמת הדיון בשמירת השמיטה למעשה יש להביא דין ומנהג של קדמונינו המסדיר באופן צבורי חלק מהלכות שביעית. התוספתא מספרת לנו על אוצר בית דין ועל דרכי פעולתו:

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבים על פתחי עיירות. כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלים אותן ממנו וגותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסים אותו לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרים פועלים, עודרים אותם ועושים אותם דבילה וכונסים אותם בחביות. הגיע זמן ענבים וכו' הגיע זמן זיתים וכו' ומחלקים מהם ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו²¹...

לבית דין היה, איפוא, תפקיד נכבד בשמירת השמיטה. בראש ובראשונה הוא הקפיד על כך שפירות השדות יהיו הפקר ויחידים לא יכניסו את הפירות לביתם. יתירה מזו, שלוחי בית דין היו קוצרים את היבול ומעבדים אותו ולאחר מכן מחלקים את הפירות. בית הדין

14 רמב"ם, שמיטה ויובל ו, ז.

15 רמב"ם, שמיטה ויובל ח, י.

16 ראה קיצור דיני שמיטת קרקעות להרב ניווירט סימן מה.

17 רמב"ם, שמיטה ויובל ה, יג.

18 משפט כהן להרב קוק, סימן פז. וכן שבת הארץ על הרמב"ם ה, יג. וכן קונטרס אחרון שם. וע"ע הלכות שביעית להרב טיקווינסקי חלק ראשון פרק ח, סימן א הערה 2. וכרם ציון השלם, הלכות פסוקות פרק יב, אות יב. אך כל המתירים להוציא לחו"ל דנים להוציא ע"מ שהפירות יבואו לידי יהודים שהרי אסור לתת פירות שביעית לנכרים וכל זה צריך עיון.

19 ראה בהרחבה בכרם ציון השלם הלכות פסוקות פרק יד, ובשאר ספרי האחרונים.

20 היא דעת החו"א יא, ז. וכ"כ הרב ניווירט בספרו סימן מב.

21 תוספתא שביעית ח"א מה"ד ליברמן.

לא גבה כל תשלום בעבור הפירות ויש להניח כי הוצאות הפועלים היו משתלמות מקופת צדקה. מכאן אף למדנו הלכות חשובות בנוגע לשמיטה: בית הדין בוצר, קוצר ומעבד את הפירות כבשאר השנים²² מכאן יסוד לחידושים נוספים בהם שונים דיני שמיטה הנהוגים באוצר בית דין מדיני יחידים השומרים שמיטה²³.

כיום עלינו להקים "אוצר בית דין", רשות מרכזית שתקח תחת חסותה את כל הפירות והירקות במדינה. רשות זו תשכור פועלים שיאספו את הפירות והירקות מהשדות, רשות זו אף תוכל למכור את הפירות אלא שהיא תצטרך להודיע במפורש שהתמורה אינה בעבור הפירות אלא בעבור הטרחה²⁴. באופן מעשי ימנה בית הדין המרכזי במדינה — הרבנות הראשית — את אחד ממשרדי הממשלה או את מועצות השווק והיצור כאחראים לפירות שביעית. כמו כן ימנה בית דין את החקלאים לשכירי בית דין ותפקידם יהא לאסוף את הפירות. שכרם יקבע לאור ההנחה שהם שכירים. מובן, שצריך ליתן את הדעת לבעיות שונות הנוגעות לביצוע הענין למעשה אך נראה כי עקרונית ניתן הדבר לביצוע. אוצר בית דין יאפשר לנו לנהוג בפירות האילן בשביעית כבכל השנים (במה שנוגע לכלכלת המדינה) וכן באותן ירקות שאין בהם איסור ספיחים.

למעשה, היום במדינה רוב יצור הירקות והפירות נתון למרות מועצות, כמו מועצה לשווק פרי הדר, מועצת הפירות, מועצת הירקות, מועצת הכותנה וכו'. המועצות שולטות על מכסת היצור, על המחירים, על השווק ועל המים. כך שלמעשה המרחק בין הביצוע למעשה לבין הרצוי בשנת השמיטה "אוצר בית דין" אינו רחוק.

פרק ב — המשק

החקלאות

הסקטור שיושפע ביותר מקיום השמיטה הוא, כמובן, הסקטור החקלאי. לצורך הדיון נחלק סקטור זה לארבעה ענפי משנה:

א. פירות

ב. ירקות

ג. גדולי שדה

ד. משק החי הכולל בשור דגים ודבש

נתחיל בדיון מהסוף:

משק החי לא יפגע במישרין ע"י קיום השמיטה. להזנת בעלי החיים אנו נזקקים בעיקר לגרעינים שברובם מיובאים ממילא מחו"ל¹. הבעיה היא בהספקת מספוא ירוק. הבעיה

22 ראה לעיל הערה 8.

23 ראה לעיל הערה 16 והערה 20.

24 ראה לעיל הערה 16. ויש לכך חשיבות הלכה למעשה בכל מקרה שהקונה יתלונן על טיב הפירות; אם התמורה בעבור הפירות יש לדון בתביעתו. אם התמורה בעבור הטרחה ברור שאותה טרחה נעשתה גם בעבור פרות מקוקלים, וצ"ע.

1 ע"פ לוח ט' 4/ בשנתון הסטטיסטי לישראל 1966.

תתעורר בסוף החורף כאשר יאזל מלאי הירק מגדולי הסתיו שנזרע בזריעה מוקדמת². נוכל לפתור בעיה זו ע"י גידול ירק רב שנתי כמו שעושה משק "חפץ חיים"³. וצמצום השימוש בירק למינימום והחלפתו במדת האפשר, בתחליפים שנוכל ליבא או לאגור משנים קודמות.

ענף הפרי גם הוא לא יפגע אחרי שנסדיר את מוסד "אוצר הבית דין"⁴ ואז נוכל לעבד את המטעים כמעט כרגיל, להוציא מספר עבודות אסורות, ולקטוף את הפרי ולשווקו כדרכנו כל השנים דרך "אוצר הבית דין". ישנה בעיה של יצוא ההדרים אולם בפרק ההלכה פתרנו שיטה אחת שלפיה מותר ליצאם ולכן אין לנו פה בעיות עקרוניות אלא ארגוניות.

נשאלו שני ענפים הנוגעים לענייננו: הירקות וגידולי השדה.

סך היצור החקלאי בשנת תשכ"ד הסתכם בסך 1.248.037 ל"י (במחירים שוטפים)⁵ מזה הוו הירקות וגידולי השדה:

גידולי שדה	203.866.000 ל"י
ירקות ותפוז"א	" 101.331.000
פרחים ושתילים	" 5.973.000
זרעי ירקות	" 5.915.000
ס"ה	" 317.085.000

שהם כ-24,5 אחוז מסך היצור החקלאי, (כולל תוצרת ביניים) אולם הסכום של 317 מליון ל"י הינו סכום גולמי הכולל את כל הענפים שיפגעו משמירת השמיטה. אילו הינו מבטלים כליל כל עבודה בשנה זו היה ההפסד בסכום הנ"ל, אולם ישנה אפשרות⁶ להקטין את ההפסד בהרבה על ידי זריעה מוקדמת.

במדע החקלאות לכל ירק וגידול שדה התאריך המדויק לזריעתו וכמובן, זריעה לפי לוח הזמנים המדעי-טבעי הינה הערובה הטובה ביותר, בין השאר לקבלת מירב התפוקה מהצמח. אולם כאשר אין ברירה נאלצים אנו לסטות מהזמן הרצוי ולזרוע מוקדם יותר. כמובן, אי אפשר להקדים את גידולי הקיץ ולזרעם בסתיו, אולם את הנזרע בסתיו, והוא רובם של גידולי השדה, אפשר להקדים ולזרוע בסוף הקיץ לפני ראש-השנה של השמיטה. בשיטה זו של זריעה מוקדמת נוכל לחסל חלק גדול של הבעיה ולצמצם את פגיעת השמיטה רק בשני שליש של השנה מבחינת הירקות ופחות מחצי שנה בגידולי שדה.

פירקות — בארצנו זורעים במשך כל ימות השנה את כל סוגי הירקות בהתאם לאזור האקלימי, פרושו שבדרך כלל אפשר להשיג כמעט תמיד את רוב הירקות הבאים מכל קצות הארץ, ומגידולים תחת פלסטיק ומחממות. כך שנוכל לומר שבירקות אנו זורעים

2 על הזריעה המוקדמת עין נספח מס' 3, ולהלן.

3 בנספח מס' 3.

4 משמעותו של המושג בפרק ההלכה.

5 לוח י"ב/13 שנתון סטטיסטי 1965 כולל תוצרת ביניים.

6 שנבדקה הלכה למעשה בישובים השומרים כיום שמיטה וכן ראה מנספח 3.

שלוש פעמים בשנה ומקבלים שלשה יבולים. בשנת השמיטה נוכל להקדים את זריעת ירקות הסתיו לפני ראש-השנה. ונשאר רק בלי ירקות האביב ותקיצ, וכן נוכל לומר כי נקבל כ-30% מסך יבול הירקות. אמנם נגדל גידול אחד מתוך שלושה, אולם בקיץ יש יותר ירקות מאשר בסתיו וכן לקחנו אחוזים מעטים כסיכון לירידה ביבולים בגלל הזריעה המוקדמת. הרצון לזרוע מה שקרוב יותר לסתיו יכניסנו לעומס עבודה בחודש האחרון של שנת ערב השמיטה.

בגידולי שדה — גידולי השדה מתחלקים לשנים: גדולי חורף, הנזרעים בסתיו. וגדולי קיץ הנזרעים בקיץ.

את גידולי החורף נוכל לזרוע בזריעה מוקדמת לפני ראש-השנה של שביעית. ואנו מניחים כי נקבל את היבולים שהיינו מקבלים אילו זרענום בזמנם. גידולי קיץ לא נוכל לזרוע. אולם אם נצליח לקיים גידולי קיץ דו-שנתיים, נוכל לזכות גם בגידולי קיץ בשמיטה. בימינו הגידול העיקרי שהוא דו-שנתי הינו הכותנה. שכן אנו מניחים כי כל שטחי הכותנה יהיו דו-שנתיים⁷. ובעתיד כשיפתחו סורגום דו-שנתי נגדל גם אותו בקיץ.

ביחס לפרחים וזרעי ירקות נחשבם כמו ירקות 30% מהיצור הרגיל.

המספרים הגולמיים לעיל יקבלו כעת צורה חדשה.

גידולי שדה ⁸	53.474.000	ל"י
ירקות ותפוז"א	70.935.000	"
פרחים ושתילים	4.181.000	"
זרעי ירקות	3.940.000	"
ס"ה	132.730.000	ל"י

הפסד היצור הכולל בחקלאות (כולל תוצרת ביניים) יהיה כ-133 מיליון ל"י במידה שיוגשמו התקוות. ויש כל הסיבות והתנאים שיוגשמו, וזה כ-10,6 אחוז מסך כל היצור החקלאי במדינה.

היצור החקלאי בשנת השמיטה המדומה תשכ"ד יהיה במקום 1.248.037 ל"י רק 1.115.307 ל"י שזה קצת פחות מבשנת תשכ"ג שהיה 1.152.028 ל"י והרבה יותר מאשר בתשכ"ב 965.160.000 ל"י. כיום שהיצור החקלאי האיט את גידולו יכול להיות שלא יהיה הבדל אלא הגידול המוקטן יבלם.

7 בגלל הנסיון של חפץ חיים, נספח 3, שקיבלו שם 80-90 אחוז חשבנו כממוצע שנקבל בגידול הדו שנתי 85% מהגידול החד שנתי אם כי יש סיכויים שגם בדו-שנתי נוכל לקבל 100% יבול.

8 בנתונים הערכיים אין חלקה לגידולי קיץ וחורף לאותם גידולים הגדלים גם בקיץ וגם בחורף. לכן חושבו הערכים לפי יחסי השטחים הזרועים מהם בקיץ ובחורף. לפי לוח י"ב/6 בשנתנו סטטיסטי 1965.

כמו כן נכללים במספר הנ"ל יבולי הכותנה בערך של 85% מערכם שלא בשמיטה.

אם כי במחירי תש"ט (מחירים קבועים) לא תהיה ירידה בשנת תשכ"ד שיושבת בשמיטה⁹. המשק החקלאי הישראלי בשנת השמיטה לא יהיה שונה בהרבה ממצבו בשש השנים הרגילות. נוכל לתאר לנו משק זה הנכנס למסלול שמירת השמיטה כך: במשק החי אין כל שינוי זולת שימוש גדול יותר בגרעינים והסתפקות במספר קטן של מיני ירק בעיקר בקיץ של השמיטה. ירק שיבוא מגידולים רב שנתיים, בשלב זה בעיקר ירק, הרודוס, וכן מסלק בהמות, ומאחר יותר בודאי ימצאו גידולים נוספים. בענף המטעים יהיו מספר עיבודים שלא יעשו אולם רישומם לא יהיה ניכר. לא יובלו בזבל אורגני וירססו רק במידת הצורך לקיום העץ, ישקו במידה ולא יותר (אם כי ברוב המשקים בגלל מכסות המים משתדלים להשקות את המינימום הדרוש לקיום העץ והפרי). הכנסות בעלי המשקים ירדו קמעה, אם כי קשה לדעת בכמה ואם בכלל. ועבודתם תוסדר מבחינה מוסדית כשכירים אצל "אוצר הבית דין".

בערב השמיטה בשנה הששית, בקיץ, יהיה לחץ רב בעבודות השדה, כי יש לחרוש ולזרוע את כל גידולי החורף, תבואות חורף וירקות. יש להניח שהמחירים של שכירת טרקטורים ופועלים מקצועיים יעלו בגלל הביקוש הגואה, אולם התקופה תהיה קצרה חודש עד חודשיים, ובפרק זמן זה יצטרכו לגמור את הכנת השטחים וזריעתם. מיכוננו של המשק החקלאי בישראל הוא גדול וסביר להניח שאפשר יהיה להתגבר על הבעיה. אנו מניחים כי עד לקיום השמיטה יספיק משרד החקלאות לממש את התוכנית של החלפת גזקי הבצורת ברישות השדות בצניורות להשקיה, החקלאי לא יהיה תלוי בגשם ויוכל לזרוע זריעה מוקדמת ללא חששות רבים.

החקלאים יקבלו פיצוי על עבודתם המאומצת בסוף קיץ השישית בצורת מיעוט עבודה בסתיו. אם כי חוץ מהכנת שטחים וזריעה ימשיכו בעבודות, ירססו ישקו יקלטרו וכדומה כל עבודות הקרקע צורך קיום הצמח.

השמיטה תתחיל לתת אותותיה בתחילה בירקות. עם גמר הקטיף של ירקות הסתיו לא יזרעו עוד ירקות, ותהיה בעיה של אספקת ירקות טריים בחורף ובקיץ של השמיטה. פתרונות אפשריים לעתיד לבוא גידולי המים או גידולי-קש ואולי זני ירקות רב שנתיים כמו עץ העגבניות המצוי במקומות שונים בעולם וכדומה.

מבחינת כלל הסקטור החקלאי אין לראות את השמיטה כירידה בתפוקה החקלאית אלא דריכה במקום — הפסקת קצב הגידול. הפסקת קצב גידול זאת לא תוריד את ההשקעות בצידוד לקראת שנה זו. כי כדי להתגבר על תקופת ההכנה והזריעה הקצרות לפני ראש-השנה של השמיטה זקוק הסקטור החקלאי לתוספת מיכון שפירושו הגדלת ההשקעות בצידוד.

לבסוף יש להעיר כי הירידה בתוצר החקלאי בגודל של כ-10% תלויה היא בהנחה שכל גידולי השדה והירקות מהזריעה המוקדמת יתנו יבולים כמו בזריעה רגילה, כמובן יכול לקרות בשנים מסוימות שעקב הקדמת זריעה ירד היבול ואז ההפסד יעלה על 10%, אולם לעומת זאת בטווח הארוך נמצא יותר גידולים שנוכל לגדלם בצורתם הנו שנתית. כן נשכלל את האפקטיביות של הזריעה המוקדמת ע"י אמצעים כימיים כדוגמת האמצעי לעיכוב נביטת החיטה¹⁰. כך שנוכל להניח ששתי התופעות הנ"ל יקונו אחת את השניה ולקבל את ה-10% כהנחה סבירה לירידת התפוקה החקלאית.

לוח 1
 הייצור התקלאי בשנת תשנ"ד בלי קיום השמורה, ואמורים על הייצור עם קיום השמורה
 (כלות בטונות) (כלות בטונות)

שנת	משק יהודי		משק ישראלי		משק ישראלי		משק ישראלי		סעיף
	שמיטה	עם שמיטה	שמיטה	עם שמיטה	שמיטה	עם שמיטה	שמיטה	עם שמיטה	
30,840	115,000	1,170,881	115,000	33,532	1,248,037	126,500	33,532	סד"כ	
16,013	81,700	16,013	81,700	22,504	33,532	116,600	22,504	חטה	
920	2,000	920	2,000	920	2,000	2,000	920	שעורה	
—	—	1,372	4,700	23	1,395	4,800	1,395	שבלת שועל	
—	—	15,010	79,000	100	15,110	79,500	15,110	הירס	
—	—	415	450	—	415	450	—	סרסום	
3,500	4,300	5,070	6,100	4,069	5,200	7,000	5,639	דגנים אחרים	
9,300	122,000	9,336	122,100	9,342	122,600	122,700	9,378	קטניות	
—	—	—	—	—	—	—	—	שחת	
32,000	1,312,200	42,436	1,712,200	32,061	1,313,600	42,467	1,713,600	מסווא ירוק ותומצאים	
—	—	6,938	9,250	187	250	7,125	9,500	כולל מרעה זרוע	
—	—	1,980	1,800	550	500	2,530	2,300	בטנים	
150	390	152	400	150	399	152	400	תמונת	
30,796	13,301	36,103	15,650	30,796	13,301	36,103	15,650	חררע	
3,750	20,825	4,410	24,500	3,750	20,825	4,410	24,500	כותנה, סיבים	
—	—	66	50	1,988	1,500	2,054	1,550	כותנה, גרעינים	
—	—	376	85	2,513	900	2,889	985	שומשומין	
15,373	244,400	15,373	244,400	16,209	256,000	16,209	256,000	טבק	
—	—	717	3,800	280	700	997	3,900	סוכר	
—	—	8,659	51,600	6,498	40,700	15,157	92,300	סלק	
—	—	—	—	—	—	—	—	צמחי תעשייה אחרים	
—	—	—	—	—	—	—	—	מלגות, מלגות, דלעת	
—	—	—	—	—	—	—	—	אבטחיים	

מס' ת"ת

ק"ש וזבל ירוק	171,500	9,163	171,000	9,077	138,500	7,680	138,000	7,600
ירקות ותפ"א	424,100	115,164	320,790	13,833	377,700	101,331	274,390	70,935
ירקות	317,300	91,568	245,520	68,182	272,600	78,033	200,820	54,627
תפ"א	106,800	23,596	74,270	16,610	105,100	23,298	73,570	16,308
פרי הדר	838,900	182,061	838,900	182,061	829,700	180,055	829,700	180,055
פירות אחרים	272,500	151,199	272,500	151,191	244,500	137,418	244,550	137,418
חלב	365,750	126,786	365,750	126,786	345,250	121,305	345,250	121,305
ביצים	1,278,500	130,520	1,278,500	130,520	1,265,500	129,653	1,265,500	129,653
דבש	1,220	3,354	1,220	3,354	1,200	3,300	1,200	3,300
בשר	116,950	246,782	116,950	246,782	111,800	232,740	111,800	232,740
דגים	18,900	32,537	18,900	32,537	18,450	31,672	18,450	31,672
שינויים באיזונוטר חז'	—	2,367	—	2,367	—	2,367	—	2,367
פרדסים שחולקים וצמחי נוי	—	6,018	—	3,000	—	6,018	—	3,000
זבל אורגני	—	16,800	—	8,514	—	15,282	—	7,000
זרעי ירקות ורשונות	1,990,000	6,395	—	6,395	1,770,000	5,915	—	5,915

מקורות: לוח י"ב/12 וי"ג/13, שנתון סטטיסטי לישראל 1965.
 לוחות י"ג/ וי"ב/6 לחשוב האומדנים של שנת השמיטה.
 האומדנים לשמיטה ע"פ לוחות י"ב/2 וי"ב/6.

מטרה: הלוח מלמדנו על השינויים שידולו בכמות הנוצרת והקלאית כחוצאא משמידת השמיטה. חלקנו לשנים באה כרי לוח האור של המשק היחיד בו ידולו השינויים וכלל המסקים. אנו מניחים כי כל הזריעה המוקדמת תעלה יפה. אם לא, כמובן שהמניות יקטנו. נו כלולה בלוח הנחת כי הכמות הנזרה זו שנתית ויכולה 85% מההיבול של כותנה חד שנתית.

הממצאות: משאת קושי באסוף הנתונים המיד לפי שנה עברית יקחנו את 1964 כמודד לתשכ"ד שנה רוב תשכ"ד נמצאת ב-1964.
 מהלוח אנו לומדים על השינויים הערכיים בהפקה חקלאית.
 הסתייגות זו שיכת לכל הלהות.

לוח 8

ערך היצור החקלאי במחירי תש"ט (כולל תוצרת ביניים)

תשכ"ד עם שמיטה	תשכ"ד בלי שמיטה	תשכ"ג	תש"ט	סעיף
239,907	269,145	238,674	44,413	סה"כ
34,967	51,423	4,004	6,698	גדולי שדה
8,633	21,415	20,519	5,338	ירקות ותפוז"א
20,675	20,657	21,343	6,924	פרי הדר
31,132	31,132	24,224	3,252	פירות אחרים
32,414	32,414	31,208	7,213	חלב
37,448	37,448	32,947	6,663	ביצים
286	286	202	123	דבש
106	106	0	1,433	שנויים באינוונטר חי
58,060	58,060	52,582	3,775	בשר (משקל חי)
9,028	9,028	7,753	1,584	דגים
7,176	7,176	7,885	1,410	שונות

אינדקס היצור החקלאי כששנת תש"ט משמשת בסיס, כולל תשכ"ד עם שמיטה

תשכ"ד עם שמיטה	תשכ"ד בלי שמיטה	תשכ"ג	תש"ט	סעיף
540	606	537	100	סה"כ
507	768	597	100	גדולי שדה
160	401	384	100	ירקות ותפוז"א
298	298	308	100	פרי הדר
957	957	745	100	פירות אחרים
449	449	433	100	חלב
562	562	494	100	ביצים
233	233	164	100	דבש
7	7	0	100	שנויים באינוונטר חי
1,540	1,540	1,393	100	בשר (משקל חי)
570	570	489	100	דגים
509	509	559	100	שונות

מקורות: לוח י"ב/18 שנתון סטטיסטי לישראל 1965.
 חישוב אומדני השמיטה ע"פ לוחות י"ב/2 ו"ג/6 והערכות.

לוח 4

השטח המעובד (שטח נכלל כמספר הפעמים שנורע) [ולפי דונמים]

סעיף	כל המשקים		משק יהודי	
	עם שמיטה	בלי שמיטה	עם שמיטה	בלי שמיטה
סה"כ	3,238	4,110	2,393	3,265
גדולי שדה	2,164	2,759	1,513	2,108
שטח הכנה		25		25
ירקות, תפוז"א ובוטנים	100	258	62	210
מטעים	835	835	709	709
בריכות דגים	59	59	59	59
שונות				
(משקי עזר ומשתלות)	70	174	50	154

מקורות: לוח י"ב/2 ו"ג/6 שנתון סטטיסטי לישראל 1965.
ס"ה שטח מובר 872 אלף דונם שהם כ" 21% מכלל שטח היבולים אולם ההוכחה תהיה בעיקר בקיץ של שנת השמיטה.

לוח 5

תצרוכת המים (מיליוני מטרים מעוקבים) בשנת תשכ"ד

סעיף	בלי שמיטה	עם שמיטה
סה"כ	1.025	679
גדולי שדה ¹	290	54
ירקות תפוז"א ובוטנים ²	105	25
מטעים	415	415
בריכות דגים	160	160
שונות משקי עזר ומשתלות ³	55	25

מקורות לוח י"ב/29 שנתון סטטיסטי לישראל 1966

- 1 גידולי שדה עם השקיה בחורף הם כשליש מתוך גידולי השדה המושקים ואם ניקח בחשבון שיש גשם הרי תצרוכת המים קטנה יותר מאשר בקיץ, לכן חשבנו תצרוכת זו באומדן של 20% מסך תצרוכת גידולי השדה.
- 2 בוטנים לא מגדלים בשמיטה, וירקות מחושבים שיצרכו 30% משנה רגילה אולם בתפוחי-אדמה הצריכה קטנה יותר, לכן נטו רק 25% משנה רגילה.
- 3 חושב לפי יחס שטח מושקה במשק לא יהודי לכלל המשק שהוא 2/100 והוספנו 5 מליון קוב כאומדן לצריכה מוקדמת של שונות. האפשרות להוסיף מים בשנת השמיטה ללא יהודים, אינה רלוונטית, כדברי עובדי משרד החקלאות, כי השטחים שלהם לא מרושתים ואי אפשר להוסיף מים אלא אם ירשתו את השדות ולשנה אחת ברור שאין הדבר כדאי.

התעשייה

החקלאות מיצרת בעיקר לצריכת מזון. חלק מהמזון מעובד על ידי התעשייה. בשנת השמיטה כשחלק מהסקטור התקלאי לא ייצר לא תוכל החקלאות לספק תשומות לתעשייה כבשנים רגילות. אם כי נראה כי השינוי יהיה קטן.

תשומות מהחקלאות קונה בעיקר ענף המזון: שבסקטור התעשייתי, ענפים אחרים שקונים קנייתיהם מסתכמות בסכומים קטנים שאין יכולים לאמוד את השינויים שיחולו בהם.

סך התשומות הקנויות על ידי ענף המזון בשנת תשכ"ד 1963/64 היה 563.4 מליון ל"י. 101.2 מליון ל"י היו קניות מהחקלאות בשטח הרלוונטי לנו ירקות וגדולי שדה.

כתוצאה משמירת השמיטה תוכל החקלאות (ירקות וגדולי שדה) לספק רק ב-82.7 מליון ל"י מוצרים. פירושו שתהיה ירידה של 18.5 מליון ל"י בהספקת תשומות מהחקלאות לתעשייה.

כמובן, סכום זה 18.5 מליון ל"י ביחס לכלל התעשייה הינו נמוך מאד. בתשכ"ד הסתכמו קניות התשומות של התעשייה ב-2.352 מליון ל"י. אפילו בענף המזון אין הירידה באחוזים גבוהים רק 2.8%, וירידה כזו יכולה לבוע גם משינויים אקלימיים וכדומה.

אולם השפעת השמיטה אם לא תהיה ניכרת, מבחינת קניות התשומות, בכל הסקטור התעשייתי הרי בשטח שימורי מזון, פירות וירקות תהיה השפעה. ב-1965 היו במדינה 82 מפעלים לשימורי מזון — פירות וירקות שהעסיקו 5538 אנשים, מפעלים אלו מעבדים פירות וירקות ביחד (מפעלים שעבדו רק ירקות לא קיימים כיום). כך שמבחינת הפירות לא יפגע היצור. והבעיה תהיה בסוף החורף והקיץ של שנת השמיטה שאז לא תוכל החקלאות לספק ירקות לתעשייה.

תעשיית השימורים עלולה להפגע כתוצאה מחוסר תשומות, וריווחיותה בשנת השמיטה תהיה נמוכה או כלל לא יהיה רווח.

קונצרן מסוים שיש לו חמישה מפעלים בענף שימורי מזון והרווח הנקי שלו הסתכם בכ-200 אלף ל"י עלול להכנס להוצאות של כחצי מליון ל"י ואם כן הפסד של כ-300 אלף ל"י ויותר כתוצאה מהשמיטה. מכונות יעמדו וההוצאה הקבועה היא בסכום הנ"ל. ממפעל זה אנו יכולים ללמוד על התעשייה כולה, ויותר מזה, המפעל הנ"ל מעבד בעיקר הדורים ועיבוד הירקות נועד להשלים את היצור בקיץ כאשר אין הדורים. מפעלים כאלו שמעבדים בעיקר ירקות יכנסו לקשיים גדולים יותר, מפעלים כאלו יאלצו, כמו קיבוץ "חפץ חיים", להקים קרן מיוחדת במשך שש שנים לקדם את רעת השמיטה. נוסף לירידת היצור כתוצאה מהקטנת התשומה הקנויה מהחקלאות ירד היצור בכל ענפי המשק כתוצאה מירידת היצור בסקטור החקלאי.

ביחס לכלל המשק הירידה אינה משמעותית ס"ה כ-53 מליון ל"י אולם מפעלים מסוימים, שקשה לאתרם, המצירים ישירות לחקלאות יש להגיה שיפגעו.

באופן כללי נוכל לומר שהתעשייה לא תפגע, חוץ מתעשיית השימורים אולם גם פה אין התפסד כה גדול שאי אפשר להתגבר עליו בתכנון מוקדם.

בשאר ענפי המשק יש שינויים קלים בלבד, ביחס לגודל הענפים, לוח 2, מראה כיצד ישפיעו ירידת היצור בגידולי שדה גידולי תעשייה וירקות על הסקטורים השונים במשק לפי לוח תשומה תפוקה, עם ההסתמכות שלוח זה הוכן לשנות החמישים ואולי כיום גשתנו המקדמים, לוח זה מלמדנו רק על סדרי הגודל של השינויים.

- 1 ראה סיום תשובותיו בשאלת יעבץ, חלק א, סימנים כו וקע: "יעלנו בשמחה לארצנו ארץ
- 2 עיין פירוט לוח מס' 1 תעשייה.

לוח 1

היצור החקלאי לפי היעוד (תעשייה)¹ כמות וערך בשמיטה ובלעדיה
(מחירים שוטפים, תשכ"ד)

עם שמיטה		בלי שמיטה		סעיף
כמות (טונות) ערך (אלפי ל"י)		כמות (טונות) ערך (אלפי ל"י)		
26,460	98,000	26,460	98,000	חטה
98	500	98	500	שעורה
		208	650	תירס
14	500	18	850	מספוא ירוק ותחמיצים
		911	1,215	בוטנים
125	330	129	340	חריף
27,351	11,350	31,951	13,850	כותנה סיבים
3,750	20,825	4,410	24,500	כותנה גרעינים
2,513	900	2,889	985	טבק
1,868	1,410	1,868	1,410	שומשומין
16,209	256,000	16,209	256,000	סלק סוכר
		786	3,740	צמחי תעשייה אחרים
69	338	171	845	אבטיחים, מלונים ודלעת
3,860	11,195	10,865	37,315	ירקות
391	1,715	1,304	5,695	תפוז"א
		2,525		זרעי ירקות ושוונות
82,710		101,172		ס"ה

בגלל השמיטה תספק החקלאות ב-18.46 מליון ל"י פחות מוצרים לתעשייה.

1 ע"פ לוח י"ב/15 שנתון סטטיסטי לישראל שנת 1965.

לוח מס' 2

קניות של סקטור החקלאות (מחולק לסקטורי משנה) בשאר ענפי המשק ע"פ לוח תשומה תפוקה 42×42 (מחירים שוטפים) בגלל דגנים ומספוא

ערך (אלפי ל"י)	הסקטור	ערך (אלפי ל"י)	הסקטור
800	זיקוק דלק		בעל חיים
50	זכוכית וקרמיקה		לול
	יהלומים		פרי הדר
50	מתכת בסיסית		פירות וירקות
175	מוצרי מתכת		שאר ענפי החקלאות
400	מכונות	200	מכירות ומחצבים
75	ציוד חשמלי		בשר דגים ומוצרי שמן
1425	מכונות		טחנות, מאפיות
	תיקון אניות ומטוסים	50	שימורים, משקאות, ממתקים,
	מוצרים תעשייתיים לבמ"א	125	טויה ואריגה
	בניה למגורים	100	סריגה והלבשה
	מבני תעשייה לחקלאות	25	מוצרי עץ בסיסיים
	מבני שרותים		נגרות רהיטים ובנין
1325	חשמל	75	גייר ומוצריו
2775	מים	75	הדפסה והוצאה לאור
75	אוטובוסים		עור והנעלה
2275	רכבות ומשאיות	125	גומי ופלסטיקה
225	שירותי תחבורה אחרים	3225	כימיה בסיסית וצבעים
1950	שרותים	100	זיקוק שמן ודטרגנטים
650	מסחר	25	ספנות ותעופה

ס"ה 16.375 מליון ל"י ירידת תפוקה בענפי המשק האחרים בגלל דגנים ומספוא וס"ה ירידת תפוקה כללית 25 מליון ל"י.

המשך לוח 2

בגלל ירקות (הפסד יצור בגלל השמיטה בערך של כ-80 מליון ל"י)

ערך (אלפי ל"י)	הסקטור	ערך (אלפי ל"י)	הסקטור
80	טויה ואריגה	320	מכרות ומחצבים
240	מוצרי עץ בסיסיים		בשר ודגים ומוצרי שמן
	נגרות רהיטים ובנין	320	טחנות ומאפיות
480	גיר ומוצריו	80	שימורים ומשקאות

1 מיכאל ברונו: יחסי גומלין שימוש במקורות י"ו לוח 5/1.

ערך (אלפי ל"י)	הסקטור	ערך (אלפי ל"י)	הסקטור
	תיקוני אוניות ומטוסים	160	הדפסה והוצאה לאור
	מוצרים תעשייתיים לגמ"א		עור והנעלה
	בניה למגורים	160	גומי ופליסטיקה
	מבני תעשייה וחקלאות	4320	כימיה בסיסית וצבעים
	מבני שרותים	480	זיקוק שמן ודטרגנטים
2480	חשמל	960	זיקוק דלק
5360	מים	80	זכוכית וקרמיקה
80	אוטובוסים		יהלומים
2960	רכבות ומשאיות	240	מתכת בסיסית
80	ספנות ותעופה	400	מוצרי מתכת
480	שרותי תחבורה אחרים	80	ציוד חשמלי
3120	שרותים	1280	מכונות
1200	מסחר	400	מכונות

ס"ה ירידת תפוקה בשאר ענפי המשק 25.9 מליון ל"י בגלל הירקות וירידת תפוקה כללית 80 מליון ל"י.

בגלל גדולי-תעשייה — ירידת ערך התוצרת בשמיטה כ-25 מליון ל"י.

ערך (אלפי ל"י)	הסקטור	ערך (אלפי ל"י)	הסקטור
125	מוצרי מתכת	175	מכרות ומחצבים
150	מכונות		בשר דגים ומוצרי שמן
50	ציוד חשמלי		טחנות, מאפיות
475	מכונות	25	שימורים ומשקאות
	תיקוני אוניות ומטוסים	950	טויה ואריגה
	מוצרים תעשייתיים לגמ"א	75	סריגה והלבשה
	בניה למגורים		מוצרי עץ בסיסיים
	מבני תעשייה וחקלאות		נגרות רהיטים ובנין
	מבני שרותים	50	גיר ומוצרי
1550	חשמל	50	הדפסה והוצאה לאור
3425	מים		עור והנעלה
50	אוטובוסים	50	גומי ופליסטיקה
1150	רכבות ומשאיות	1800	כימיה בסיסית וצבעים
125	שרותי תחבורה אחרים	50	זיקוק שמן ודטרגנטים
25	ספנות ותעופה	400	זיקוק דלק
2375	שרותים	25	זכוכית וקרמיקה
375	מסחר		יהלומים
		25	מתכת בסיסית

ס"ה 11.545 מליון ל"י ירידת תפוקה בענפי המשק האחרים בגלל גדולי תעשייה, וירידת תפוקה כללית של 25 מליון ל"י.

ס"ה ירידת תפוקה בשאר ענפי המשק בגלל השמיטה 130 מליון ל"י.

תעסוקה ומאזן השתלומים

מהנלכד מהמאמר עד כאן נראה שהשינויים שיחולו במשק כתוצאה מהשמיטה אינם כה גדולים ולכן גם בתעסוקה לא נראה שינויים גדולים. בערב השמיטה בסוף הקיץ של השנה השישית תזדקק החקלאות לחשומות עבודה גדולות, עיבודים שנעשים בדרך כלל במשך חדשיים שלשה יצטרכו לעשותם במשך כחודש. הזריעה המוקדמת רצוי לעשותה כמה שיותר מאוחר לכן יתרכזו בחודש אולול בעבודה חקלאית אינטנסיבית בעבוד וזריעה. פועלים עונתיים לעונת הזריעה יעבדו בחודש זה וכן כאלו שכרגיל לא, במשך החורף יעבדו בעיבוד וגידול הורוע כרגיל. קטיף ההדרים לא יפגע בעובדים כי הוא כרגיל, כמו כן הקציר וקטיף הכותנה וסלק הסוכר. מהגידולים שיכולים לפגוע בתעסוקה ישנם רק בוטנים וחמניות המצריכים ידים עובדות רבות, אולם עם גידול המיכון הבעיה עוברת להוצאה קבועה יותר מבעית תעסוקה. נוכל לסכם ולומר שהחקלאות לא תשנה כמעט במאומה את מצבת העבודה כתוצאה משמירת השמיטה. תעשית השימורים וירקות הקיץ אולי ימנעו מלקחת עובדים עונתיים שהיו לוקחים בשנים רגילות אולם מבחינת התעסוקה הכלל ארצית יש להניח שהמספרים קטנים אין בהם שינוי מהותי לגבי משתנה כמו אבטלה.

סעיף החקלאות במאזן התשלומים (מסחרי) מורכב בעיקרו מהדרים, שאר הענפים תרומתם קטנה ליצוא וירקות וגידולי שדה שיפגעו בשמיטה תרומתם קטנה עוד יותר. ס"ה יצוא של ירקות בכל צורה שהיא (טריים מעובדים ומשומרים) היה ב-1964° \$1,474,000¹ מתוך כלל היצוא שהיה \$372,350,000² מליון וחצי דולר. יצוא הירקות יש להניח כי לא ירד כולו, כי בשליש הראשון של השנה כשיהיו ירקות נגיח שניצא. וכן שימורים משנה שעברה נוכל לומר כי אין סעיף זה מהווה בעיה למאזן התשלומים. נוסף לזה המאזן בצד היבוא יקטן כתוצאה מירידת יבוא דשנים כימיים שבשנת השמיטה משתדלים להמעיט בהם עד הצורך החיוני. לעומת זה יגדל קצת היבוא של גרעינים להזנת החי נוכח מיעוט ירק ירוק בקיץ. סעיף גדול יותר יכול להיות יבוא הירקות, אם נרצה ליבא. סעיף שיסתכם בכ-15.5 מליון דולר.

נראה שהמאזן יורע כתוצאה מהשמיטה בסדר גודל של 20-15 מליון דולר. מסך כל היבוא ב-1964 שהסתכם ב-839° מליון דולר³ אין שינוי זה נראה בעיני אם כי אין להתעלם ממנו.

- 1 שנתון סטטיסטי שנת 1966 לוח ט/4.
- 0 1970.
- 1 \$ 338,000,000 (מספר זה הוא מינימלי).
- 2 \$ 775,292,000.
- 3 \$ 1,451,177,000. עין בהירות נוספת לגבי מספר זה בלוח ט/4 1970.
- 4 עקב ירידה ב³ של היצוא החקלאי בירקות, יש להניח שתחול הרעה בכ-16 מליון דולר במאזן התשלומים.

סכום

בסכום אנו רואים שני מספרים המתלכדים למספר אחד ביחס להשפעות השביעית על המשק.

1. ירידת תפוקת החקלאות ב-133 מליון ל"י

2. ירידת תפוקת יתר המשק ב-130 מליון ל"י
ע"פ לוח תשומה — תפוקה, כולל תוצרת ביניים.

ס"ה ההשפעה על התוצר הוא 263 מליון ל"י, ההשפעה על החקלאות הינה כ-10% ירידת תוצר, ושאר ענפי המשק 1,75% ירידת תוצר.

התוצר הלאומי הגלמי היה בשנת 1964 8.662 מליון ל"י וס"ה ירידת תוצר כתוצאה משמירת השמיטה בכלל ענפי המשק הוא 263 מליון ל"י שהם, 3% מהתוצר. מספר זה לעומת עליית התוצר במשך השנים בשעור של 7—11%. בנוסף נראה שההשפעה על פעולות המשק הינה קלושה ביותר, ענפים מסוימים ירגישו בדבר ובענפים אחרים כמעט והדבר לא יורגש.

אולם עלינו לזכור כי מדידה זו היא אספקט אחד בלבד של הבעיה, מבחינת מדידת התוצר הלאומי, ואין פה כל התייחסות לבעיות הפרט במשק מבחינת התנהגות הפרט עם פירות שביעית ומבחינת הבעיה בפרטים המתפרנסים ישירות מאותם גידולים שלא נגדל בשביעית. אספקט הפרט הינו חשוב מאד אבל נראה מהנ"ל כי מאספקט המשק כולו שמירת שביעית בהנחות ההלכתיות שהובאו בתחילה, השפעתה על המשק מצומצמת וניתנת להספג בכלכלה הישראלית.

כמובן, עם התפתחות המשק וגידול משקלם של התעשייה והשרותים לעומת החקלאות יש להניח כי היקף הבעיה יצטמצם עוד יותר, כמובן, היום עם השטחים המשוחררים המעובדים ע"י ערבים מקל הדבר על ההשפעה על המשק בכללו וכן על הפרטים מבחינת אספקת מוצרי חקלאות טריים לשווקים.